

TAMÁS ÁGNES

Ferenc József vizuális emlékezetének nyomában

Eseményfotók elemzése a magyar illusztrált sajtóban:
kül- és hadügyek (1867–1916)*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2025.4.7>

A gondosan felépített Ferenc József-imázs egyes elemeit a szakirodalom elsősorban szövegeket vizsgálva már bemutatta. Uralkodásának végére, az első világháború időszakára egy – már a paraszti körökben is – pozitív uralkodókép formálódott, aminek többféle okát nevezik meg. Ekkorra alig éltek olyanok, akik 1848–1849 traumáját megérték volna, az 1870-es évektől pedig az Osztrák–Magyar Monarchiát békés, prosperáló periódus jellemezte.¹ Továbbá 1867 után az Andrássy-kormány és utódai tudatos propagandát folytattak Ferenc József és a kiegyezés elfogadtatása érdekében.² Utal a szakirodalom arra is, hogy a népéért rendíthetetlenül dolgozó király képét vizuális anya-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ezúton köszönöm Deák Ágnes értékes javaslatait. Az idézeteket eredeti helyesírással és kiemelésekkel közlöm.

¹ LANDGRAF Ildikó: Megtorló császár – megtévesztett király. Ferenc József alakja a magyar hagyományban. In: CSÖRSZ RUMEN István (szerk.): *Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 2005. 128., 132–133. Bertényi felhívja a figyelmet arra, hogy I. Vilmos német császárnak – aki 1848-ban a tüntetőkre lövetett – is „megbocsátottak” a kortársak, azaz az emlékezet átalakulása nem egyedi jelenség. Ifj. BERTÉNYI Iván: Ferenc József, „a legalkotmányosabb magyar király”. In: FÖNAGY Zoltán (szerk.): *A véreskezü kamasztól Ferenc Jóskaig. I. Ferenc József és a magyarok*. MTA TTI, Budapest, 2018. 274–275.

² Számos kiadvány született e céllal (például: FALK Miksa–DUX Adolf: *Koronázási emlékkönyv. 1867. Junius 8.* Deutsch testvérek, Pest, é. n.), elindítottak kormánypárti, kiegyezést népszerűsítő sajtótermékeket, például a *Borsszem Jankó* című élclopot. Publicisták sorát nyerték meg, ellenzéki tevékenységét követően például Jókai Mórt, aki aktív részt vállalt a kultuszépítésben.

gok (kalendáriumok, emléklapok, jubileumi albumok) is széles körben népszerűsítették, mint ahogy az oktatást és az ünnepi alkalmakat is felhasználták a lojalitás erősítésére. A századfordulóra pedig már tömegesen árulták az arcmásával díszített képeslapokat és emléktárgyakat.³ A képes sajtótermékek mint imázs- és emlékezetformáló médiumok ritkán szerepelnek a magyar szakirodalomban, és az egyéb vizuális információhordozók alapos elemzésével szintén adósak még a történészek, noha Vörös Károly a sajtóillusztrációk mentalitástörténeti jelentőségére már évtizedekkel ezelőtt felhívta a figyelmet.⁴

A technikai fejlődés a 19. század második felétől lehetővé tette, hogy – egyre több – vizuális anyag jelenjen meg a sajtóban: a kezdetekben rajzok, fényképekről készült rajzok, majd a század végén már leginkább fényképek láthattak napvilágot. A sajtónyilvánosság pedig átalakította a vezetőkről élő képet: egy-egy protokolleseményről már nemcsak az a – sokszor szűk – kör szerzhetett tudomást, amely részt vett rajta, hanem ismertté s a képekkel láthatóvá vált, egy-egy jól sikerült kép megteremthette az ottlét érzését is a szemlélőben. A sajtóillusztrációt nem csupán otthon nézegették a kortársak: a képes újságok kikerültek a kirakatokba, különféle helyiségeket díszíthettek, kávézókban és kaszinókban szolgálhattak szórakoztatásul.⁵ Ennek következtében nem lényegtelen, hogy egy-egy szereplőt milyen események

³ LANDGRAF Ildikó: Kossuth Lajos körszakállas képétől a koronázási emléklapokig. 19. századi populáris grafikák paraszti környezetben. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 2007. 307.; FÓNAGY Zoltán: Ferenc József és a kortárs magyar közvélemény. In: Uó (szerk.): I. m. 38., 46.

⁴ Vörös szerint „a valóságnak ujságrajzainkban megjelenő látványa szerves része egy olyan műveltségi strukturának, melynek minden eleme nagyjából azonos szemszögből és színvonalon észleli, értelmezi és reprodukálja (illetve torzítja vagy éppenséggel idealizálja) a környező valóságot”. Vörös Károly: Látvány és mentalitás a napisajtó képanyagában a XIX. század második felében. In: HOFER Tamás (szerk.): *Történeti antropológia*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1984. 211. Látni fogjuk, hogy Ferenc Józsefről egy idealizált képet közvetített a sajtó, ami a hasonló jellegű illusztrációk ismétlődésének következtében igen hasonló módon vésődhetett be az emlékezetbe.

⁵ LANDGRAF Ildikó: Nemzeti érzés és királyhűség. 1848–1849 hőseinek és az uralkodócsalád tagjainak megjelenése a Vasárnapi Ujság lapjain szövegfolklorista szemmel. In: KLESTENITZ TIBOR–PAÁL Vince (szerk.): *A véleményesajtótól a*

hez társítottak a sajtóképeken keresztül, mivel a róla kialakuló imázst és az emlékezetet jelentősen befolyásolták.⁶ Az eseményképek az uralkodóhoz kapcsolt személyiségvonásokból többet elárulnak, mint konzervatív, néhány bevett sémát követő portréi, így a hozzá rendelt tulajdonságok jobban rekonstruálhatók ezek alapján, továbbá a magyar sajtó jelentősen több és változatosabb eseményképet közölt, mint portrét.⁷

A jelen dolgozat feltárja, hogy a kül- és hadügyekhez, a hadsereghez kapcsolódó aktuális események révén milyen képanyagot közöltek Ferenc Józsefről. A két kiválasztott szempont az Osztrák–Magyar Monarchia két közös ügyéhez fűződik, amelyek vezetése – a közös miniszterek mellett – elsősorban Ferenc József személyéhez kötődött.⁸ Egyik ügkör sem állt valódi parlamenti ellenőrzés alatt, ami egyre súlyosabb válságokat okozott a Monarchia életében, ezért is elemzésre érdemes e két tematika.⁹ A tanulmány vizsgálja, hogy milyen visszatérő képtípusok ismerhetők fel a kül- és hadügyek vonatkozásában, illetve arra is rámutat, hogy egy-egy új képtípus mikor tűnik fel az elemzett magyar képes sajtóban.¹⁰ Bevezetésként ismerteti a „legalkotmányosabb uralkodó” mítoszának megalapozásához kötődően a koronázásról szóló képeket, mivel ezen képzetrel élesen szemben áll mind a hadseregvezérlet és -vezénylet uralkodói kisajátítása, mind pedig a kül- és hadügyek – abszolutizmusra emlékeztető – intézési módja. A jelen tanulmány nem analizálja a belpolitikai

---

tömegsajtóig. Fejezetek a magyar újságírás történetéből. MTA BTK, Budapest, 2017. 41.

⁶ Az eseményképek egy része – elsősorban a hadgyakorlatokról, díszszemlékről – képes levelezőlapokon is megjelent a nagy számú portré mellett a korszakban, ami mutatja a jelentőségüket.

⁷ A kutatás későbbi feladata, hogy a bécsi sajtóanyagot is áttekintse a teljes vizsgált időszakra vonatkozóan.

⁸ A két közös ügyet fedező pénzügyek kapcsán nincs direkt utalás a képanyagban.

⁹ Az imázspépítésnek nem lehetett része a válságok hangsúlyozása, így például vizuálisan nem utaltak az 1903. szeptemberi chlopyi hadparancsra és annak következményeire sem az elemzett lapokban.

¹⁰ Bár izgalmas téma, a tanulmány nem tekinti feladatának megkeresni az eredeti fotográfiákat, vizsgálni az azokon végbement módosításokat, mivel azt a képet kívánja elemezni, amelyet az olvasók megismertek.

ügyekhez tartozó képeket, a király egyéb szerepköreinek vizualizálását (például adakozás, családi események) és szoboravatásait, noha ezek mind befolyásolták a róla kialakult képet.¹¹ A különböző jubileumokhoz és születésnapokhoz kötődő lapszámokat sem veszi nagytitkos alá, amelyek nem aktuális eseményekről szóló fotókat, grafikákat sorakoztattak fel, hanem általában múltbeli képeket publikáltak, s a kultuszépítés alapkövei voltak. Továbbá nem vizsgálja a műtermi fotókat és egyéb – jól megkonstruált – portrékat, például festményreprodukciókat, amelyek szintén nem aktuális eseményekhez kötődnek. Ezek analízisére – már csupán terjedelmi okokból is – más dolgozatokban kerülhet sor.¹²

Az elemzés forrását a következő országosan terjesztett képes heti- és napilapok képezik: *Magyarország és a Nagyvilág* (1867–1884), *Vasárnapi Ujság* (1867–1916), *Ország-Világ* (1880–1916), *Friss Ujság* (1896–1916), *Tolnai Világlapja* (1901–1916). Kezdő időpontja a kiegyezés éve, amikor Ferenc Józsefet magyar királlyá koronázták, és visszaállították az 1848. évi XVIII. tc.-et a szabad sajtóról,¹³ míg záróéve a király halála (mind a nyitó-, mind pedig a záróéveket az egyes lapok esetében azok indulási vagy megszűnési időpontja alakította). A képes családi hetilapok sorát Magyarországon a középrétegeket megcélzó *Vasárnapi Ujság* nyitotta meg 1854-ben.¹⁴ A *Magyarország és a Nagyvilág*ot a vá-

¹¹ Egy következő tanulmány feladata, hogy az uralkodó eseményfotóit elemezze az alábbi szempontok alapján is: látogatások a Monarchiában, magyarországi és bécsi protokollesemények képtípusai, magyarországi látogatások nem hadgyakorlaton, Ferenc József és a technikai fejlődés, vizuális reprezentáció az alattvalók támogatójaként, Ferenc József, a vallásos uralkodó, Ferenc József mint magánember, világháborús propaganda, szoboravatások mint emlékezetformáló tényezők. A Ferenc József-portrék és a királyról készült karikatúrák elemzése is elkészült, megjelenése folyamatban.

¹² A portrék jelentősége az emlékezetformálásban vitathatatlan, erről lásd például: TOMSICS Emőke: *Hogyan lett Bismarckból Deák? A fényképek hatása a politikusi imázsra a Deák-ikonográfia tükrében*. In: KOSTYÁL László (szerk.): *Zalai Múzeum* 25. Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, 2020. 169–194.

¹³ DEÁK Ágnes–TAMÁS Ágnes: *Sziszifuszok küzdelme. Kormányzat és sajtópolitika Magyarországon, 1860–1875*. (CIEGER András közleműködéssel.) Kronosz Kiadó, Pécs, 2021. 99–100.

¹⁴ A *Vasárnapi Ujság* az 1880-as évek közepén átalakult, a képes hetilap már nem enciklopédikus családi lapként definiálta magát, hanem a hazafias érzület közvetítése központi céljává vált egészen a századfordulóig, amikoről

rosi polgárságnak, az értelmiségi, kispolgári családoknak szánták.¹⁵ Az *Ország-Világ* is a középosztálybeli olvasókra számított, s alapvetően a *Vasárnapi Ujság* nyomdokain járt.¹⁶ A politikai irányzatokhoz nem kötődő *Tolnai Világlapja*, amely a számok első felében mindig közölte a fő politikai események képes hírnagyát, indult a legkésőbb, de az 1910-es években már igen magas, 125 000-es példányszámot tudhatott magáénak. A *Friss Ujság* pedig az első bulvárlap Magyarországon, amelynek szerkesztésekor szintén nem a politikai pártállás dominált, hanem a hír szenzációértéke. A tömegsajtó képviselője, a 20. század elején 170–180 000 példányban látott napvilágot.¹⁷ Tulajdonképpen az elemzett sajtótermékek egyike sem igazodott a kormánypárt-ellenzék dichotómiához: az üzleti siker érdekében a lehető legmagasabb példányszám elérésével – egyre inkább – a lehető legszélesebb rétegeknek kívánták közvetíteni (képes) híreiket.¹⁸

Az elemzés során összehasonlításként szolgálhatnak az ausztriai sajtótörténet eredményei, s további párhuzamok bemutatására kínálkoznak a német sajtóban II. Vilmosról közölt képek. Ausztriában 1900 körül új nyilvánosság alakult ki, a „fotografikus nyilvánosság”: eseményekről, politikusokról, uralkodókról immár fényképek készültek, a fotósoknak a helyszínen kellett tar-

---

mindinkább elmozdult abba az irányba, hogy az *Illustrated London Newshoz* hasonló lappá váljon. Az 1870-es évek közepétől jellemzi a „Habsburg-tisztelet”. BUZINKAY Géza: A dszentroid középosztályi olvasóréteg lapja, a *Vasárnapi Újság*. In: SZABOLCSI Miklós (főszerk.): *A magyar sajtó története, 1867–1892*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. II/2. kötet. 448–449., 454.

¹⁵ A Habsburgokhoz kapcsolódó imázsépítési szándékát, a róluk való „tisztelttel teli áradozását”-t a sajtótörténet már megfigyelte. BUZINKAY Géza: A polgári középosztály lapjának kudarca: a Magyarország és a Nagy Világ. In: SZABOLCSI Miklós (főszerk.): I. m. 456.

¹⁶ BUZINKAY Géza: Megújuló kísérletek a polgári-középosztályi lap fenntartására: az *Ország-Világ*. In: SZABOLCSI Miklós (főszerk.): I. m. 464.

¹⁷ BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Wolters Kluwer, Budapest, 2016. 171., 272., 302.

¹⁸ Az elemzés felhasználta a korszak meghatározó magyar nyelvű, országosan terjesztett képes hetilapjait, kivéve a szépirodalmi-művészeti lapokat (*Új Idők*, *Képes Családi Lapok*, *A Hét* és *Magyar Salon*). Továbbá nem vonta be a vizsgálatba azt a képes hetilapot, amelynek első számai már az uralkodó regnálásának utolsó éveiben jelentek meg (*Érdekes Ujság*, 1913. március). Ekkorra Ferenc József közszereplései már minimalizálódtak, friss portréi sem láttak napvilágot.

tózkodnia, így az események szemtanúja volt,¹⁹ ami – szemben a képzőművészeti alkotásokkal – jelentős mértékben növelte a hitelességet. Mindehhez hozzájárult a kortárs szemléltői attitűd is: a fénykép a valóság hű tükre, a néző elhiszi, hogy amit lát, az úgy történt meg. Ferenc József esetében már nagy szerepe volt a sajtófotónak: ő már olyan uralkodó, akire úgy emlékszik az utókor, ahogyan imázsát a vizuális anyagok az 1890-es évek derekától megkonstruálták,²⁰ azaz egy olyan – már idős császárról született – képet társít a teljes uralkodási időszakhoz, amit annak utolsó harmadában alkotott meg az illusztrált sajtó. Az 1890-es évek közepéig jórészt beállított képek jelentek meg a császárról, de ezek mellett egyre inkább feltűntek más képtípusok. A csúcst az ausztriai sajtóban az 1908-as császári jubileum jelentette, 1910-től azonban már csökkent a képek száma, 1913-tól pedig alig jelent meg aktuális fotó Ferenc Józsefről. A gyengélkedő uralkodó már kevés nyilvános szereplést vállalt, így fénykép sem készülhetett róla.²¹

Magyarországon – bár még sokáig egymás mellett élt a fénykép és a rajz az illusztrált sajtóban – először az 1880-as években közöltek fényképeket közvetlenül.²² Az uralkodóról mindvégig mind fényképeket, mind pedig rajzokat, fotók után készült rajzokat publikáltak, de az 1890-es évektől már egyértelműen a fotográfiák domináltak.

Képkészítők és emlékezetformálók

Az uralkodói portrék készítésének privilégiumát a fotográfusok egy szűk köre élvezhette, elsősorban azok, akik erre előre engedélyt kaptak, de az elkészült műtermi képeket nekik is egyenként engedélyeztetniük kellett. A portrékészítésre jó alkalmat

¹⁹ Anton HOLZER: *Rasende Reporter. Eine Kulturgeschichte des Fotojournalismus. Fotografie, Presse und Gesellschaft in Österreich 1890 bis 1945*. Primus, Darmstadt, 2014. 52–55. DOI: https://doi.org/10.26530/OAPEN_574655

²⁰ Uo. 88.

²¹ Uo. 78–84.

²² BAKI Péter: *A Vasárnapi Ujság és a fotográfia, 1854–1921*. Magyar Fotográfiai Múzeum, Kecskemét, 2005. 12–14.

adtak az uralkodó jubileumai – e tekintetben a jubileumi lap-számok elemzése szorosan kapcsolódik a portrék analiziséhez. Az 1892. évi koronázási jubileumkor például Ferenc József június 9-én ült a kamera elé Budapesten, a *Vasárnapi Ujság* július 10-én közölte egyik arcképét ezek közül, megjegyezve, hogy ezeket „ő felsége egytől-egyig jóváhagyott és sokszorosításukat Forché és Gálfy fényképészeknek megengedte s azokból számos példányt megrendelt”.²³ Eseményfotóknál a képek útját a kutatás jelenlegi állása szerint jelentősen nehezebb feltárni. Farkas Zsuzsa az 1860–1870-es évek műtermi fényképeinek megjelenési lehetőségeiről azt írja: „A pillanatnyi fényképezés előrenyomulásával lazult a cenzúra, de folyamatosan jelen volt. Még ha nem is akarjuk tudomásul venni, hiszen ez nem tartozik hagyományosan és szorosan a műértelmezés körébe, az uralkodóhoz kötődő minden művet az udvar irányított, engedélyezett.”²⁴

Ha a „cenzúrát” az eseményillusztrációk sajtóbeli megjelenéséhez is kötni szeretnénk, mivel jelen vizsgálódásunk szempontjából, az emlékezetformálás kapcsán ez kulcsfontosságú kérdés, akkor e tézist érdemes megvizsgálunk. Eseményekről készült fotók kapcsán is maradtak fenn iratok arról, hogy egyes képeket elfogadott vagy elutasított az uralkodó, indokot akkor tüntettek fel, ha a fényképész személyét kifogásolták, vagy ha nem tartotta be a hivatali utat.²⁵ Ennek követésére rendszeresen figyelmeztették az alkotókat, de kivételt is tettek, ha erkölcsileg,

²³ *Vasárnapi Ujság*, 1892. július 10. 482.

²⁴ FARKAS Zsuzsa: Ki fényképezhette a királyt? *Fotóművészet*, 2010/3. 119.

²⁵ Klösz György fényképét a pozsonyi koronázási emlékszóbor leleplezési ünnepségéről azért nem fogadták el, mert az nem „hatósági úton ajánlva” érkezett a főkamaraísi hivatalhoz. (A sajtóban azonban megjelent: *Vasárnapi Ujság*, 1897. május 23. 333.; a szobor avatása: 1897. május 16.) Vallás- és közoktatásügyi minisztérium osztálytanácsosának levele Ráth Károly főpolgármesternek. Budapest, 1897. július 27. Budapest Főváros Levéltára, A megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok, Budapest Székesfőváros Főpolgármesterének iratai, Általános iratok (továbbiakban HU-BFL IV 1402b) 1897:909. A megfelelő hivatali út azt mutatja, hogy sem közvetlenül az uralkodóhoz, sem pedig a főkamaraísi hivatalhoz nem lehetett fordulni: „művészi vagy irodalmi munkálatok legkegyelmesebb elfogadásának kieszközöléséért az illetékes közigazgatási hatóság útján a főkamaraísi hivatal közbenjárása kérendő ki”. A Belügyminisztérium miniszteri tanácsosának levele Fülepp Kálmán főpolgármesternek, Budapest, 1910. július 8. HU-BFL IV 1402b 1905:720.

politikailag feddhetetlen, az udvar tagjainak fényképezésére engedéllyel rendelkező fényképész képeiről kellett dönten. Kallós Oszkár például többször nem követte – minden megrovás ellenére – az előírt hivatali utat, végül mégis elfogadta az uralkodó a fotóit: rendszeresen jelen volt és a kabinetiroda által fizetett tiszteletdíj ellenében fényképezett a hadgyakorlatokon – azaz ezek megismertetésére gondot fordított az udvar –, továbbá Gödöllőn is rendszeresen fotózta a vadászatok alkalmával a királyt és környezetét.²⁶ Fotóiból rendszeresen válogatott a *Vasárnapi Ujság*.

A tiroli hadgyakorlatok esetében nyomon követhető, hogy Kallós, aki engedéllyel rendelkezett az események megörökítésére, 1906 januárjában tizenkét képet ajánlott fel az uralkodónak (a felajánlott képek a családi hitbizományi könyvtárba kerültek, azaz ekkor nem a nyilvánosságra hozatal volt az engedélyezés tétje, mint a műtermi portrék esetében). Valószínűleg ezekből a fotókból közölt hármat a *Vasárnapi Ujság* az eseményeket követően.²⁷ A fényképészek nem feltétlenül közvetlenül az esemény után ajánlották fel munkáikat az uralkodónak, illetve a hivatali út lassította az engedélyezési folyamatot (főleg, ha annak megkerülése miatt először elutasították őket), ezt az illusztrált sajtó és az olvasók hírehsége nem tudta volna kivárni, a képek aktualitásukat veszítették volna.²⁸ Az eseményekről a jól komponált művek mellett számos kevésbé jól sikerültet is közöltek az illusztrált hetilapok, illetve a sajtótermékek nem azonos fotókat publikáltak egy-egy esemény kapcsán,²⁹ más-más (névtelen) fotográfus felvételét tették közzé, de ez nem zárja ki a szerkesztők öncenzúráját: a királyról nem lehetett hiteltelen, rossz minőségű, esetleg

²⁶ Kallós a kabinetirodába küldte a képeket a Felső személye körüli miniszter tájékoztatása szerint, ezért nem fogadták el. A Belügyminisztérium miniszteri tanácsosának levele Márkus József főpolgármesternek, Budapest, 1905. december 2.; A főpolgármesteri hivatal jelentésfoglalmaszövege Kristóffy József belügyminiszternek, Budapest, 1906. január 13. HU-BFL IV 1402b 1905:720.

²⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1905. szeptember 15. 608.

²⁸ Egy kortárs sajtófotóról szóló kézikönyv a jó sajtófotó ismérveként első helyen a gyorsaságot említi (amit a hitelesség követ). Paul KNOLL: *Die Photographie im Dienste der Presse*. Druck und Verlag von Wilhelm Knapp, Halle a. S., 1913. 5–6.

²⁹ A tanulmányban jelzem, ha azonos fénykép került az újságok lapjaira, s látni fogjuk, ez nem gyakori eset.

torz vagy szerencsétlen pozícióban készült felvételt beilleszteni.³⁰ A különböző – elsősorban civil és nem katonai – rendezvényekről a korszak szokásainak megfelelően akár amatőr fotósok is küldhettek be távolról készült pillanatképeket, ami szintén nem valószínűsíti a képi hírek szisztematikus előzetes ellenőrzését.³¹

A koronázás képei

Az imázskonstruálók dolga nem volt könnyű Magyarországon: az 1848–1849. évi forradalmat és szabadságharcot leverő, nem a magyar alkotmányos kereteknek megfelelően trónra kerülő Ferenc Józsefről rögzült képet kellett módosítani, a kollektív emlékezet súlypontjait megváltoztatni. A „legalkotmányosabb” uralkodó mítoszának megalapozása a magyar királlyá koronázással vette kezdetét.³² Az ehhez a nagyszabású ünnepséghez kapcsolódó illusztrációk a pozitív Ferenc József-kép első építőkövei, amelyek emlékezetpolitikai tekintetben kiemelkedően fontosak. A propagandát nem a sajtóképekkel és nem is 1867-ben kezdték: különböző megjelenéssel már a koronázáskor kaphatók voltak fotók – valójában kollázsok – Ferenc Józsefről koronázási díszben, noha a király egyáltalán nem állt kamera elé koronázási öltözetben.³³

³⁰ Például a Szent István-szobor leleplezési ünnepségéről az *Ország-Világ* közölt egy elég ferde fényképet, amelynél nem csupán a kompozíció hibás, de az uralkodót sem könnyű megtalálni. *Ország-Világ*, 1906. május 27. 438. Szerkesztési hiba a legnagyobb körütekintés mellett is becsúsztatott: például egy szám címlapján feltűnik egy Ferenc József-mellszobor minden kommentár nélkül. Az uralkodó büszjtjét ábrázoló fénykép fölött az oldalon szereplő történet címe *Démon*, ami akár – nem túl hízegő módon – vonatkoztatható a királyra is. *Ország-Világ*, 1901. szeptember 22. 743.

³¹ Az imázssépítés folyamatát és szereplőit bécsi levéltári kutatásaim után tudom majd alaposabban feltérképezni.

³² Jelentőségét a koronázási emlékkönyv így foglalja össze: „a magyar király koronázási ünnepélyén a király esküszik hűséget a nemzetnek, a király tesz fogadást, hogy az ország törvényeit meg fogja tartani s másokkal is megtartatni; Szent-István birodalmát pedig a világ bármely részéből jövő ellenség ellen meg fogja oltalmazni.” JÓKAI Mór: A királykoronázás. In: KOVÁCS DÉNES–SZIKLAI JÁNOS (szerk.): *Koronázási emlékkönyv*. Könyves Kálmán, Budapest, 1892. 7.

³³ TOMSICS Emőke: *Kacagány és camera. Az 1867-es koronázás fényképei a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2015. 23.

A koronázási díszben ábrázolt király minden bizonnyal a nemzeti érzést tápláló, a lojalitás kialakulását segítő képtípus volt. Ehhez hozzájárult Erzsébet királyné kultuszának életre hívása, majd tudatos terjesztése – amelyben nem csupán az udvar, de Andrassy Gyula gróf miniszterelnök, majd külügyminiszter szerepe is kulcsfontosságú.³⁴ Erzsébet vizualizálása a kezdeti időszakban rendszeres Ferenc József oldalán.

Az elemzett sajtóanyagban 1867-ben az első kép Ferenc Józsefről a koronázási ünnepségek előfutáraként pesti látogatását örökíti meg.³⁵ A huszáregyenruhát viselő császár a kocsijából a tömeg felé néz és tiszteleg. Ferenc József képi jelenléte nem hangsúlyos, de a világos szín rá irányítja a figyelmet, a mellette ülő Andrassy Gyula gróf a háttérbe kerül a sötét tónus következtében. A magyar sajtóban felbukkanó képek a történelmi eseményt emelik ki, a személy mintha kevésbé lenne fontos.³⁶ A *Vasárnapi Ujság* a koronázásról elsőként a kardvágás jelenetét közölte: a feldíszített városképből, a főnemesek közül alig emelkedik ki a kardvágást végző, az előtérben álló lovasok alakjai jóval kidolgozottabbak a képen, mint Ferenc Józsefé.³⁷ A követ-

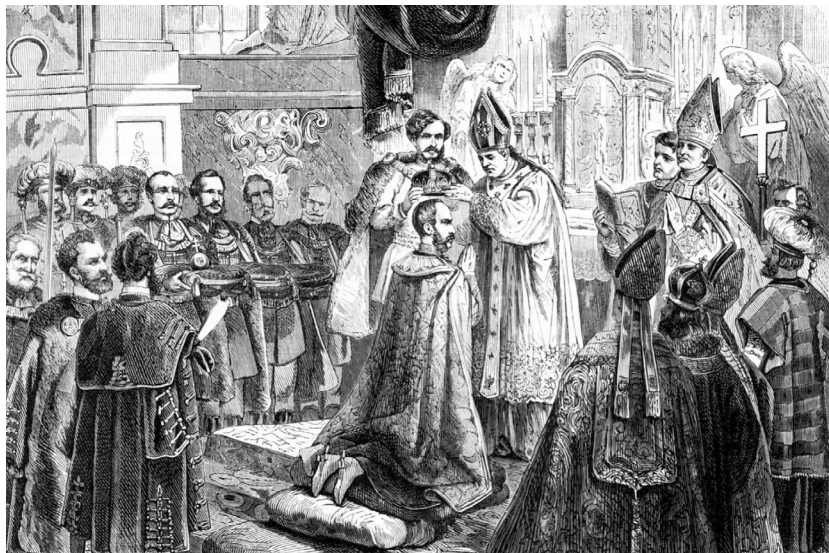
³⁴ VÉR Eszter Virág: Erzsébet és a magyarok. In: GERÓ András (szerk.): *Arcképek az Osztrák–Magyar Monarchiában*. Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Habsburg Történelmi Intézet, Budapest, 2021. 375–397.

³⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1867. március 24. 137. Ferenc József 1867. március 12-én vonult be Pest-Budára a tömeg éljenzése mellett. A tudósítást lásd: *Pesti Napló*, 1867. március 13. 1.

³⁶ Ezzel éppen ellentétes a bécsi sajtó viselkedése: a koronázás eseményéről az általam átnézett képes lapokban 1867 júniusa és augusztusa között alig található illusztráció (a *Die Gartenlaube* című képes hetilap egyáltalán nem foglalkozott a témával). Erzsébet látható a címoldalon magyar koronázási öltözetében (*Konstitutionelle Volks-Zeitung*, 1867. június 16. 1.), míg máskor mind Ferenc József, mind pedig Erzsébet portréja címlapra került (*Illustrierte Zeitung*, 1867. június 22. 423.). Később a királlyá koronázás momentumát pillanthatjuk meg egy olyan rajzon, amelyen a templombelső a hangsúlyos, illetve a kardvágás jelene is megfigyelhető (*Illustrierte Zeitung*, 1867. július 6. 7., 10–11.). Erzsébet pedig egy héttel később még egyszer felbukkant koronázási ruhájában (*Illustrierte Zeitung*, 1867. július 13. 29.).

³⁷ E képtípusoknak technikai okai is voltak. A korszakban a szabadtéri fényképezéskor számos nehézséggel küzdöttek az alkotók (például nem tudtak elég közel kerülni a királyhoz, nem tudtak még mozgásokat megörökíteni). A koronázás fényképezésének kihívásairól, az erről készült albumokról, műtermi fotókról

kező rajz az esküt örökíti meg, de míg az előtér alakjai akár fel is ismerhetők, az uralkodónak nincsenek azonosítható vonásai.³⁸ Két hét elteltével kerül csak elő a királlyá koronázás, azonban még jellegtelenebb képpel, mint a megelőzők: a rajz távoli jele-
netként mutatja meg a koronázás pillanatát, amelyhez képest a Mátyás-templom díszítettsége feltűnően aprólékos, és a tömeg is hangsúlyosabban szerepel rajta. Az alakok – nem csupán Ferenc József – a *Magyarország és a Nagyvilág*ban jobban azonosíthatók, mint a *Vasárnapi Ujság* képén, jóval közelebről láthatjuk azt, amikor Andrássy és Simor János hercegprímás a térdelő fejére helyezik a Szent Koronát (lásd 1. kép).³⁹ Az eskünél Ferenc József a szemlélő felé fordul koronázási palástban és a Szent Koronával a fején, s jól láthatóan magyar huszáregyenruhát visel, ami a magyarság lojalitásának aprólékos építómunkájában

1. kép. I. Ferenc József magyar királlyá koronázása. Forrás: *Magyarország és a Nagyvilág*, 1867. június 15. 277.

lásd: TOMSICS Emőke: A valóság és képi mása. A fotográfia az 1867. évi koronázáson. *Történelmi Szemle*, 2009/3. 385–417. A szerző kitért a sajtóban megjelent fotókra is.

³⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1867. június 30. 324.

³⁹ *Magyarország és a Nagyvilág*, 1867. június 15. 277.

szintén szerephez jutott.⁴⁰ Ferenc József a legtöbb eseményen egyenruhában szerepelt, alakja ezért így vésődött be az emlékezetbe, ami a korszakban nem csak rá jellemző. II. Vilmos közszerepléseikor szintén uniformisban mutatkozott, nagyszámú ilyen portré készült róla (mint ahogy például Bismarckról is): a korszak embere arra számított, hogy az államfő egyenruhában jelenik meg közszereplésin.⁴¹

Az esemény jelentőségét és az alapos bevésés szándékát mutatja, hogy heteken, hónapokon keresztül közöltek képeket a témáról a magyar sajtóban.⁴² A koronázás vizualizálása 1867-ben valószínűleg azért is fontos volt, mert a személyes részvétel messze elmaradt a szervezők által remélttől – elsősorban az időpont bizonytalansága miatt.⁴³ A koronázás képeit a későbbi években is rendszeresen felelevenítették, aktuális eseményekhez kötötték, a lojalitást növelendő akár új szöveggel is ellátták: „Különösen kedvvel gyönyörködik a király azokban a képekben, a melyek a magyar koronázás eseményeit ábrázolják.”⁴⁴ A koronázás momentumuma a nagyszámú említés következtében, az alkotmányos, sőt legalkotmányosabb király imázsának alapköve vizuálisan is belevódhatott a közgondolkodásba.

Legfőbb hadúr – Ferenc József és a hadsereg sajtóképeken

Ferenc József a „birodalom első katoná”-jaként tekintett magára, a hadsereg mint a birodalmi egység szimbóluma kulcsfontosságú volt számára.⁴⁵ Önképére visszahathattak a hadsereg

⁴⁰ *Magyarország és a Nagyvilág*, 1867. június 22. 289. További képek: arany-sarkantyús vitézek avatása (*Magyarország és a Nagyvilág*, 1867. július 27. 351.); koronázási ebéd (*Magyarország és a Nagyvilág*, 1867. augusztus 3. 366.).

⁴¹ Tobias RONGE: *Das Bild des Herrschers in Malerei und Grafik des Nationalsozialismus. Eine Untersuchung zur Ikonografie von Führer- und Funktionärsbildern im Dritten Reich*. LIT Verlag, Berlin, 2010. 111.

⁴² Ugyanezt a célt szolgálták a koronázási emlékkönyvből vagy képes levelezőlapokon fellelhető – a sajtóbelinél jobb minőségű – képek is.

⁴³ Tomsics EMŐKE: *Kacagány*. I. m. 21., 33.

⁴⁴ *Tolnai Világlapja*, 1909. január 3. 18.

⁴⁵ Laurence COLE: *Vom Glanz der Montur. Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 1996/4. 582. Ezt a visszaemlékezések és az élet-

rajongását sugalló szövegek is: „Nincs az egész világnak olyan hadserege, a melyben a legfelsőbb hadurat seregével olyan benső, széttéphetetlen kötelék fűzné össze, s a melyben minden egyes ember, a legmagasabb rangú tábornoktól le a közönséges közlegényig olyan rajongó, lelkes, bálványozott szeretettel csüggenne királyán, a mint az az osztrák–magyar hadseregben tényleg fennáll.”⁴⁶ Katonai képességeit – bátorságát nem vonva kétségbe – azonban nem mindenki méltatta.⁴⁷ Somogyi még a haderő egyre hangsúlyosabb jelenlétét emelte ki a reprezentáció területén: történeti könyvsorozat indult *Ausztria háborúi* címmel, 1891-ben létrejött a K. u. K. Heeresmuseum, 1892-ben leleplezték Joseph Radetzky gróf szobrát.⁴⁸ Magyarország viszonya a közös hadsereg intézményéhez azonban ellentmondásosabb, mint Ciszlajtániáé, mert Ferenc József nem engedélyezte a hadsereg dualizálását, ami egyre súlyosbodó konfliktusokhoz vezetett.

A hadsereg és Ferenc József vizualizálása a leggyakrabban a hadgyakorlatok keretei között történt, amelynek rendje csak a königgrätzi vereséget követően kezdett el kialakulni: 1870-ben még csupán a bécsi helyőrség gyakorlatát tekintette meg Ferenc József, 1871-ben először a brünni hadtest, majd 1874-ben a prágai hadtest és kötelékei számára tartottak császári manővert.

---

rajzok is megerősítik: Ferenc József „magát elsősorban mindig legfőbb hadúrnak [...] tekintette”. KRAY István: *A kabinetiroda szolgálatában a világháború alatt. Epizódok és jellemképek I. Ferenc József és IV. Károly királyokról*. Saját kiadás, Zalaegerszeg, 1935. 32. Pápay, a kabinetiroda osztályfőnöke is rögzíti, hogy az uralkodó elsősorban katona volt – saját önképe szerint. PÁPAY István: *Visszaemlékezések I. Ferenc József és IV. Károly királyról. Apróságok és történelmi pillanatok az udvari életből*. Apostol Nyomda, Budapest, 1928. 29. Gerő és más történészek is a Ferenc József-kép hangsúlyos elemének tekintik a hadsereget. GERŐ András: *Képzelt történelem*. PolgArt, Budapest, 2004. 100.; Helmuth A. NIEDERLE: „*Es war sehr schön, es hat mich sehr gefreut*”. *Kaiser Franz Joseph und seine Untertanen*. Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1987. 130–138.

⁴⁶ *Ország-Világ*, 1903. február 1. 81.

⁴⁷ PERLAKY Lajos: *I. Ferenc József*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938. I. kötet. 97. Az első világháború időszakában is úgy tüntetik fel a császárt, mint aki minden fontos hadmozdulatot ismer, a döntéseket befolyásolja e tekintetben, a vezetésben közvetlenül részt vesz. Artur GASPÁR: *Unsere Dynastie im Felde, 1914–1915*. K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1915. 11–12.

⁴⁸ SOMOGYI Éva: *Ferenc József*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. 264.

Lovas gyakorlatra először 1874-ben Tatánál, hadtest hadtest elleni többnapos gyakorlatra először 1884-ben Morvamezőn került sor. A mindenkori őszi időpontot a kiképzési év befejezése, illetve a terménybetakarítás vége magyarázza. Irányításukat Ferenc József fenntartotta magának, de valójában Albrecht főherceg végezte haláláig (1895), majd Ferenc Ferdinánd trónörökös. Ezek ugyan lehetőséget adtak arra, hogy a technikai újdonságokat kipróbálja a hadsereg, arra azonban nem voltak alkalmasak, hogy valódi háborús helyzetet szimuláljanak. A katonai képességeket, a parancsnokok teljesítményét sem mérhették: ők nem dönthettek másként, nem próbálhattak ki mást, mint amit az uralkodó akart, továbbá a hadsereg vezetésében a személyes döntéseket Ferenc József nem tudás, hanem dinasztiahűség alapján hozta meg. „A feudális hagyományokhoz való ragaszkodás is korlátozta, hogy a zárógyakorlatok hasonlítsanak a háborús körülményekhez. Az uralkodói pompa, a soknemzetiségű birodalom összetartozását szimbolizáló Habsburg-család ünneplése nagyobb hangsúlyt kapott, mint a katonai feladat.”⁴⁹ A zárógyakorlatokon 1893-tól már szinte minden évben szimuláltak egy-egy csatát, körülbelül 100 000–130 000 főt összevonva. Conrad von Hötzendorf vezérkari főnökké kinevezése (1907) változásokat indukált, ezt követően – a trónörökös támogatásával – egyre kevésbé a pompa, mint inkább a háborúhoz hasonló viszonyok határozták meg a fegyveres erők gyakorlatait.⁵⁰

A manőverek célját és volumenének változását 1887-ben fejtette ki a *Vasárnapi Ujság* egyik szerzője: „Nem csoda, ha fölmerül a vélemény, hogy itt már nem is a szokásos hadgyakorlatokkal van dolgunk a szónak szoros értelmében, de – ha nem is épen hadikészületről – legalább annak bebizonyításáról, hogy támadni senkit nem akarunk, de minden képzelhető támadással harcra készen állunk, s ha csak fegyverrel lehetne érvényt szerezni jogainknak, érdekeinknek, nos akkor, hát attól sem riadunk vissza,

⁴⁹ BENCZE László: Történelmi visszapillantás. In: VADÁSZ György (szerk.): *A Monarchia hadgyakorlati érmei*. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest, 1990. 18–21. Idézet: 20–21.

⁵⁰ Uo. 24.

hogy a mérlegbe vessük azt a fegyvert.”⁵¹ Mindemellett a készülődés árnyoldalát is bemutatja: „Csaknem teljes egy hónapig tartja szemleutját a legfőbb hadúr katonáinak harczképessége és gyakorlottsága fölött”, ami elég költséges volt, s a király rendszerint óriási létszámú kísérettel érkezett.⁵²

Először 1880-ban jelentek meg az elemzett képes sajtóban ábrázolások a honvéd erők gyakorlatairól, nevezetesen a pécsi-ről és a ceglédiről,⁵³ ahová a *Vasárnapi Ujság* rajzolókat küldött, hogy a helyszíneken örökítsék meg az eseményt.⁵⁴ A rajzokban közös, hogy a figurák igen aprók, a képek célja nem a király, hanem az ott élők szeretetének és hódolatának a bemutatása. Korábban az uralkodót legfőbb hadúrként, katonai szerepben nem láthatták az olvasók,⁵⁵ a szerkesztők talán óvakodtak attól, hogy az 1848–1849-es emlékeket megbolygassák. Ám ekkor is óvatosak: Pécsen csak a diadalkapunál látható, Cegléden pedig ezenkívül csak egy távoli képkockán szerepel az uralkodó lóháton, amikor jelentést tesznek neki – ez a képtípus a későbbiekben is jellemző.⁵⁶

⁵¹ *Vasárnapi Ujság*, 1887. szeptember 11. 603.

⁵² Uo.

⁵³ *Vasárnapi Ujság*, 1880. október 10. 672–673. A továbbiakban nem számolok be mindegyik hadgyakorlat képanyagáról, az uralkodót mind kisebb gyakorlatok, mind nagy őszi zárógyakorlatok alkalmából rendszeresen ábrázolták.

⁵⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1880. október 10. 677. A hadgyakorlatok a képzőművészetbe is utat találtak: Fejérváry Géza báró honvédelmi miniszter megrendelésére, politikai propaganda céllal készült például egy fiktív jelenet, amikor az uralkodó a honvédség élén áll (Carl von Kobierski: *Ő cs. és apostoli királyi felsége a honvédség parancsnokai élén*, 1891). A festményt a nagyközönség a Vigadóban, majd a millenniumi kiállításon is megcsodálhatta. SÁGVÁRI György: „Ő cs. és apostoli királyi felsége a honvédség parancsnokai élén”. In: FORGÁCS Márton–SALLAY Gergely Pál–ZÁVODI Szilvia (szerk.): *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 20. Köszöntő írások Szoleczky Emese 60. születésnapjára*. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2020. 222–225.

⁵⁵ Ferenc József legfőbb hadúrként az 1860–1870-es években alig kapott teret. Egyetlen képsor – császári jubileuma, tehát nem aktuális esemény alkalmából – emlékeztet 1848–1849-re és katonai szerepléseire az 1850–1860-as évekből. *Vasárnapi Ujság*, 1888. december 9. 816–817.

⁵⁶ Későbbi példák, amikor lóháton látható: *Vasárnapi Ujság*, 1881. szeptember 18. 603.; *Vasárnapi Ujság*, 1881. október 2. 630.

2. kép. Ferenc József indulása Bánffyhunadról a hadgyakorlat vidéki helyszíneire. Forrás: *Vasárnapi Ujság*, 1895. szeptember 29. 649.

A császári-királyi manőverek nem csupán arra adtak alkalmat, hogy az uralkodót pozitív színben tüntessék fel, olyannak, aki szereti és tiszteli a honvédséget is, hanem arra is, hogy a nemzettudatot erősítsék: „Büszkék lehetünk honvédeinkre, kik új bizonyosságot tesznek minden alkalommal, hogy a harcziás magyar nemzet gyermekei, mely hazát szorított magának idegenek között s ezernyi viszontagság és sorscsapás között egy évezredig föntartotta.”⁵⁷ Ekkor egy-egy vidéki település a sajtóhírek középpontjába kerülhetett (lásd 2. kép): „Az évenkénti őszi hadgyakorlatok már magukban véve is nagy érdekűek és kiváló fontosságúak, mint hadseregünk kiképzettségének s hadviselő

⁵⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1881. szeptember 18. 603.

képességének nyilvános próbatételei. De kétszeresen érdekesekké és fontosakká teszi e gyakorlatokat az, hogy ezek alkalmából a király rendszeren személyes látogatásokat tesz az országnak azonkon a különböző vidékein, a melyeket hadseregünk vezérkara e gyakorlatok megtartására időről-időre tervszerűen kijelöl.”⁵⁸ A vidék így kifejezhette hódolatát, de a képekhez tartozó szövegekben a király imázsát, a róla élő emlékezetet is formálhatták a szerkesztők: a hadgyakorlat alatt a „király nagyon kedélyesen, jókedvűen érezte magát e nép között, – s közöttük élt a szó szoros értelmében, – s többször szólott felőlük a legnagyobb dicsérettel”.⁵⁹ *A király a nép között* című képen például fiatal lányok hódolatát fogadja, a cím és a jelenet a jóságos király imázsát erősíti, aki szívesen jár alattvalói között.⁶⁰ A sajtó ezen események alkalmával tudta leginkább hangsúlyozni népszerűségét, aminek vizuális ábrázolása az ünnepi fogadtatások, a hódolat megjelenítésében manifesztálódott. A vizuális anyag e tematikában elég sematikus: a hadgyakorlatok koreográfiája nem tért el egymástól nagymértékben, így hasonló jeleneteket ábrázoltak a képeken, a különbségek a helyszínek adottságaiból és az adott katonai feladat jellegéből következtek.

Vizuális szempontból újdonságképpen 1894-ben a rajzok mellett már fénykép is megjelent az őszi zárógyakorlatokról.⁶¹ Az *Ország-Világ* beszámolt és képet is közölt a díszítésről Nagymaroson, ahonnan a király nézte a hadsereg tevékenységét: a szikla „jobb sarkában volt a piros bársonyból készült bal-

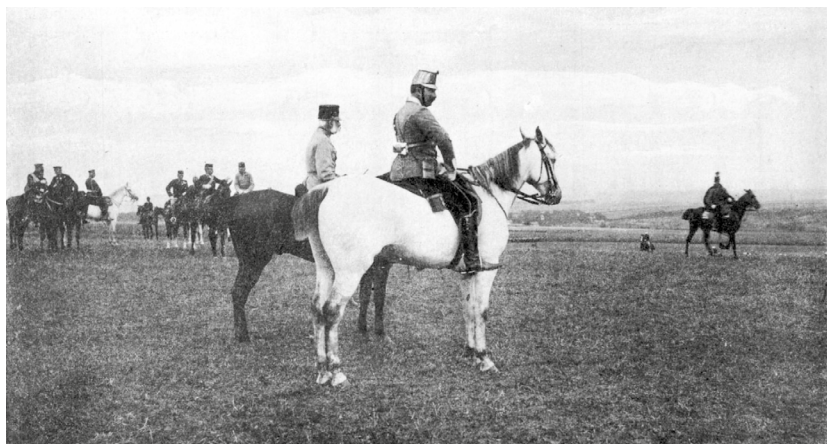
⁵⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1895. szeptember 29. 637.

⁵⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1881. október 2. 632.

⁶⁰ 1886-ig, a galíciai hadgyakorlatig zárógyakorlatról nem, csak a honvéd hadgyakorlatokról számolt be képanyaggal a magyar sajtó. Galíciai hadgyakorlatok: *Vasárnapi Ujság*, 1886. október 10. 660. Nyitrai hadgyakorlatok: *Vasárnapi Ujság*, 1887. szeptember 11. 603., 611. Egy évvel később a belovári és a tápiósülyi honvéd hadgyakorlatokról, ahová Albert Eduárd walesi herceg is elkísérte Ferenc Józsefet, lásd: *Vasárnapi Ujság*, 1888. október 7. 668–669. Évekre eltűnt a tematika a lapok hasábjairól, pedig hadgyakorlatot majdnem minden évben tartottak, legközelebb a pécsi hadgyakorlatokról látható kép: *Vasárnapi Ujság*, 1892. szeptember 25. 657.

⁶¹ *Vasárnapi Ujság*, 1894. szeptember 23. 617., 624.; *Ország-Világ*, 1894. szeptember 23. 641., 642. Az *Ország-Világ* és a *Vasárnapi Ujság* is két-két fotót publikált, amelyek közül kettő hasonló, kettő pedig egyforma.

dachin, a tetejében koronával, bal sarkában pedig vörös-fehér virágok között a király mellszobra. A sziklacsúcs alján szintén a királynak két méter magas mellszobra állott, továbbá az uralkodóház és Hontmegye címere”.⁶² Az olvasók így érzékelhették, hogy a császári-királyi manőverek idejére igyekezett kitenni magáért a település, s az uralkodó személyéhez kapcsolódó kultikus aktusokról – a szoborállításokról – is beszámolt. Az események ábrázolásakor új képtípus ugyan nem tűnik fel, viszont mennyiségét tekintve az addigiaknál több fényképet közöltek 1897-ben a tatai őszi hadgyakorlatokról, amelyeken II. Vilmos és Ferenc József közösen vett részt (lásd 3. kép).⁶³ A megnövekedett számú kép kommunikációs folyamatként tárja elénk a műveletet: az uralkodó nem csupán passzív megfigyelő, hanem parancsot ad, jelentést fogad, a felek beszélnek egymással. Új szempont, hogy a képek bazárról és jótékonysági kísérőrendezvényről is hírt adtak, amelyeket az uralkodó meglátogatott.⁶⁴

3. kép. Ferenc József és II. Vilmos német császár lóháton a tatai manőveren. Forrás: *Vasárnapi Ujság*, 1897. szeptember 19. 617.

⁶² *Ország-Világ*, 1894. szeptember 23. 642.

⁶³ *Vasárnapi Ujság*, 1897. szeptember 19. 616.

⁶⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1897. szeptember 19. 622.; *Ország-Világ*, 1897. szeptember 26. 625. A következő évben a buziási hadgyakorlat (Temes vármegye) képei láthatók, immár csak fotók, nagyobb számban: *Ország-Világ*, 1898. szeptember 11. 578–581.; *Vasárnapi Ujság*, 1898. szeptember 11. 624–628.

A manővereken a korábbi években is részt vettek Habsburg főhercegek, 1901-ben azonban a trónörökös, Ferenc Ferdinánd is jelen volt, bizonyítva katonai rátermettségét – békés körülmények között. Noha Ferenc Ferdinánd szerepe évekkal korábban megnőtt, ennek vizuális lenyomatával nem találkozott a magyar újságolvasó.⁶⁵ A tematika képi világa 1907-ben módosult – részben visszatükrözve a szervezésben bekövetkezett változásokat. Mivel csökkent a reprezentáció és Ferenc József központi jelentősége, az ilyen típusú képek száma is kevesebb lett: a Habsburg főhercegek valamelyike gyakoribb szereplővé vált, az uralkodó pedig nem feltétlenül lóháton látható már.⁶⁶ A képhez tartozó szöveg viszont ekkor is kifejezetten hangsúlyozza, hogy az uralkodó idős kora ellenére fáradhatatlanul részt vesz a gyakorlatokon, és lóháton teljesíti a napi feladatokat, aminek némileg ellentmondanak a fotók. Az egyetlen olyan kép, amelyen lóháton ül a király, az egy évvel korábbi hadgyakorlatokon készült, azt közölte újra a szerkesztőség.⁶⁷ Antik tradíciókkal rendelkezik a hadvezér lovon való prezentálása, ami hatalmat és erőt szimbolizál,⁶⁸ azaz

⁶⁵ *Ország-Világ*, 1901. szeptember 15. 726–727.; *Vasárnapi Ujság*, 1901. szeptember 22. 608–609. Katonai szemlén némileg előbb felbukkant Ferenc Ferdinánd: *Friss Ujság*, 1898. május 22. 1. A sasvári hadgyakorlatok: *Ország-Világ*, 1902. október 12. 813–815.; *Vasárnapi Ujság*, 1902. szeptember 28. 641. Az 1903. évi hadgyakorlatról nem közöltek képet, 1904-ben nem rendezték meg, 1905-ben tért vissza a lapok hasábjaira a tematika. A király gyalogosan vagy lóháton szemléli a hadgyakorlatot: *Tolnai Világ-Lapja*, 1905. szeptember 17. címlap; *Vasárnapi Ujság*, 1905. szeptember 17. 608. Lóháton a sziléziai hadgyakorlatok alkalmával: *Tolnai Világ-Lapja*, 1906. október 7. 1797. Gyalogosan szemléli az eseményeket: *Vasárnapi Ujság*, 1906. szeptember 16. 605.

⁶⁶ A *Vasárnapi Ujság* számos jelenetet megörökített, de az uralkodó már nem szerepel lóháton: *Vasárnapi Ujság*, 1907. szeptember 22. 766–768. Szintén gyalogosan: *Tolnai Világ-Lapja*, 1907. október 6. 1597.

⁶⁷ Teljesen azonos lovas fotót közöltek Ferenc Józsefről az 1906. évi sziléziai és az 1907. évi karintiai hadgyakorlatról (*Tolnai Világ-Lapja*, 1906. október 7. 1797.; *Tolnai Világ-Lapja*, 1907. szeptember 15. 1477.). A visszaemlékezésekben is megjelenő toposz, hogy Ferenc József kiváló lovas volt, s idős korában is sokat lovagolt. Pápay szerint nyolcvanhárom éves kora után már nem ült lóra, míg másol a nyolcvanadik születésnapját említik. PÁPAY István: I. m. 42. Karl VOCELKA–Martin MUTSCHLECHNER: *Franz Joseph, 1830–1916*. Schloß Schönbrunn-Kunsthistorisches Museum–Brandstätter Verlag, Wien, 2016. 244. A legutolsó kép a magyar sajtóanyagban, amikor (diszszemlén) lóháton ül: *Tolnai Világ-Lapja*, 1910. május 15. 1104.

⁶⁸ Tóbiás RONGE: I. m. 157.

jelentőséggel bír, hogy Ferenc Józsefet meddig mutatták így. Az elemzett időszakban a királyt – harctéri diadal híján – csak a hadgyakorlatokon, a díszszemléken, a vadászatok alkalmával vagy lovasportréinak reprodukcióin ábrázolhatta így a képes sajtó. 1909-ben Ferenc József és II. Vilmos közösen vettek részt a morvaországi manőveren, ez az utolsó ilyen esemény, amikor az idős uralkodóról képek jelentek meg.⁶⁹

Ez az ábrázolástípus az 1890-es évekre általánosnak tekinthető, amely bevett képtípusokkal hirdette a nép szeretetét és demonstrálta a legfőbb hadúri szerepet, ami Ferenc József imázsának és önképének alappillére: a civilekhez az uralkodó(k) fogadása és hintóban hajtatásuk, a diadalkapuk, a kísérelőrendezvények képei, a király a nép között képtípusa, míg a katonai szereplőkhöz a hadmozdulatok – lóháton vagy gyalog – megtekintésének képei, illetve a kommunikációt a többi katonai vezetővel ábrázoló fotók kapcsolódnak.⁷⁰ Bár nem minden képen állapítható meg, hogy Ferenc József milyen egyenruhát viselt a

⁶⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1909. szeptember 19. 787–789.; *Tolnai Világlapja*, 1909. szeptember 26. 1841. Ferenc József utolsó nagy hadgyakorlata: PERLAKY Lajos: I. m. 202.; Franz HERRE: *Ferenc József élete és kora*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2000. 417. Ettől eltér: Kray szerint Ferenc József még évekig részt vett a hadgyakorlaton, 1912-ben már nem jelent meg. KRAY István: I. m. 32.

A hadgyakorlatok mellett feltűnik még néhány képtípus, amely szorosan kapcsolódik a hadsereghez: Ferenc József ezeken kaszárnyák alap- és zárkőletételén vagy zászlószentelésén vesz részt, katonai díszszemlét tart általában a brucki táborban vagy a Vérmezőn. Lovaskaszárnya alap- és zárkőletétele: *Ország-Világ*, 1886. augusztus 28. 561.; *Ország-Világ*, 1886. szeptember 11. 589., 592., 593. Az új fővárosi tüzérszázárnya zárkővének letétele: *Ország-Világ*, 1897. október 3. 634. A *Vasárnapi Ujság* egy oldalon két képet közölt, egy olyat is, amelyen Ferenc József kalapáccsal a zárkőre üt, de ez is távolról készült fénykép. *Vasárnapi Ujság*, 1897. október 10. 671. A brucki táborban hadseregszemlét tart: *Ország-Világ*, 1895. május 16. 376–377. Díszszemlék: *Ország-Világ*, 1902. május 25. 414.; *Vasárnapi Ujság*, 1906. május 28. 350. A király lovagol az olvasóval szembe, de tartása már nem olyan peckes, mint a jóval fiatalabb József Ágost főhercege: *Vasárnapi Ujság*, 1903. május 24. 337. Díszszemlén lovagol: *Tolnai Világlapja*, 1910. május 15. 1104.; *Vasárnapi Ujság*, 1910. május 22. 445. Díszszemle: *Tolnai Világlapja*, 1910. augusztus 28. 1969–1970.

⁷⁰ Példák a tatai hadgyakorlatról: *Vasárnapi Ujság*, 1897. szeptember 19. 617., 618., 624., 625.; *Vasárnapi Ujság*, 1897. szeptember 26. 630–633.; *Ország-Világ*, 1897. szeptember 19. 601.; *Ország-Világ*, 1897. szeptember 26. 616. (A *Vasárnapi Ujság* képeivel azonosak a fotók.)

hadgyakorlatokon (alakja néha túl távoli, vagy kabátot visel),⁷¹ de az bizonyos, hogy míg a magyarországi közszerreplésein – kezdve a koronázással – egyértelműen magyar uniformisban látható, a hadgyakorlatokon (és hadseregszemléken) viszont Magyarországon is előfordult, ráadásul egyáltalán nem ritkán osztrák egyenruhában.⁷²

A legfőbb hadüri pozícióhoz szorosan kötődik egy másik fegyveres szerep, a vadászó uralkodóé, ami – a gödöllői helyszín következtében – a magyar emlékezet szerves részét képezte. A harcászati képességek demonstrálását szolgálták a vadászatokról készült képek, de ez az uralkodót nem egyenruhában mutató képtípus emberközelibbé tette a királyt, aki néha vigad is. Az első évtizedekben Erzsébettel együtt látható, majd az 1890-es évektől már a külföldi vendégek domináltak vadászpartnerként. Az első ilyen illusztráció, amely egy gödöllői rókavadászat hajszáját örökítette meg, 1874-ben jelent meg. A fekete-fehér rajz nem adhatja vissza, de a szövegből tudjuk, miként öltözött fel: „jelent meg először a felséges ur magos kalappal, vadászjelmezben, vörös kabátban. Ugyanily jelmezt hord a vadászaton részt vevő minden vendég.”⁷³ A kép bal oldalán egy kutyafalka tűnik fel, tekintetünk Erzsébetre irányul, őt követi a császár. 1880-ban,⁷⁴ majd 1886-ban vadászjelenetben bukkan fel a pár: az uralkodó a kép fókuszában, világos öltönyben, mellette Erzsébet lovagol, ám a központi esemény, hogy elejtették a vadat, és minden vadász ösz-

⁷¹ Az újraközlés gyakorlatával a *Vasárnapi Ujság* is élt: például egy rajzot, amelyen a hadgyakorlaton az uralkodó az olvasó irányába lovagol magyar egyenruhában, kétszer is publikáltak aktuálisként: *Vasárnapi Ujság*, 1888. október 7. 669. és *Vasárnapi Ujság*, 1893. szeptember 17. 638.

⁷² Magyarországon a hadgyakorlatokhoz kapcsolódó civil eseményeken magyar egyenruhában tűnik fel (például fogadja a hódolatot: *Vasárnapi Ujság*, 1887. szeptember 11. 611.). Vérmezei szemlén osztrák egyenruhában: *Vasárnapi Ujság*, 1903. május 24. 337. A tatai hadgyakorlaton osztrák uniformisban: *Vasárnapi Ujság*, 1897. szeptember 26. 630.

⁷³ *Magyarország és a Nagyvilág*, 1874. november 11. 569. (kép: 566–567.) Az eredetit készítette: Vinzenz Katzler. Megjelent: *Über Land und Meer*, 1873. április 27. 321.

⁷⁴ *Magyarország és a Nagyvilág*, 1880. április 18. 253.

szegyült körülötte.⁷⁵ A kép Wilhelm Richter *Királyi falkavadászat Rákoson* című (1872) festménye alapján készült. A vadászjelene-teknek nagy jelentőséget tulajdonítottak: a vadászat nemcsak úri kikapcsolódás – bár a jobbágyfelszabadítást követően is csak egy szűk réteg vadászott –, hanem a hadvezetésre való felkészülés, testedzés is, uralkodók esetében komoly tradícióval rendelkezik a képtípus.⁷⁶ Ferenc József vadászöltözetben, Gödöllőn fényképezve a „legelső magyarrá” válik. Az imázsépítésében, az emlékezetformálásban ezek a vadászképek, a király jelenléte Magyarországon minden bizonnyal szerepet játszottak.⁷⁷

Ferenc József legfőbb hadúri szerepét annak ellenére újra és újra dokumentálták vizuálisan, hogy semmiféle magyar nemzeti követelésnek nem adott teret a közös hadseregen belül, nem zárt le győztesen háborút az 1848–1849-es időszakot követően. Mindvégig ragaszkodott ahhoz az ideához, hogy az egységes hadsereg a birodalom fő támasza, amit az ő személye garantál. Legfőbb hadúri pozíciója, az e kérdésben tanúsított merevsége kifejezetten ellentmond a „legalkotmányosabb király” toposzának, ez azonban vizuális emlékezetformálóinak – úgy tűnik – nem okozott áthidalhatatlan problémát. A hadvezérek esetében a terület- és országgyarapítás kiemelkedően fontos, eredményességüket hangsúlyozó vonás, ez azonban a magyar sajtóanyagban a balkáni terjeszkedés kapcsán sem jelent meg Ferenc Józsefre vonatkoztatva.⁷⁸ A gödöllői vadászatok képei egyértelműen a „magyar király” imázsának az építését szolgálták, aki Magyarországon otthonra talált, jól érzi magát, itt szívesen kikapcsolódik.

⁷⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1886. december 5. 788–789. Az *Ország-Világ* is közölte ugyanezt a képet: *Ország-Világ*, 1886. november 6. 721.

⁷⁶ PRÁGAI Adrienn: A vadászat természete – a reprezentáció természete. Vadászábrázolások a 19. századi magyar művészetben. In: RADVÁNYI Orsolya (szerk.): *Művészet és vadászat. Válogatás a Szépművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményéből*. SZM–MNG, Budapest, 2021. 26–27.

⁷⁷ *Ország-Világ*, 1896. április 26. 257.

⁷⁸ Németül a császár halálát követően már biztosan jelen van ez az elem: „Franz Joseph Mehrer des Reiches” (fejezetcím: ’Ferenc József, a birodalom gyarapítója’; főszövegben például: 349.). JOSEPH REDLICH: *Kaiser Franz Joseph von Österreich*. Verlag für Kulturpolitik, Berlin, 1928.

A külkapcsolatok irányításának vizualizálása

Az uralkodó nem csupán a birodalom első katonája, hanem „első diplomatája” is, ő testesíti meg a birodalmat. A korszakban a „külpolitika perszonalizációja” Európa-szerte jellemző, egy-egy állam profitálhatott abból, ha uralkodója szimpátiát, tiszteletet tudott kivívni magának.⁷⁹ Ennek tükrében különösen fontos, hogy Ferenc Józsefet milyen diplomataként prezentálta a sajtó, mely külkapcsolatokról publikált képeket.⁸⁰ Az első külföldi látogatása, amelyről kép készült, 1867 decemberében Párizsba repítette az olvasót. A rajz érdekessége, hogy rendhagyó módon a király nem egyenruhában, hanem polgári öltözetben látható, amint Marie Antoinette királyné egykori börtöncelláját látogatja meg.⁸¹ Ezt követően 1870-ben közölték a képeket Ferenc József 1869. novemberi egyiptomi látogatásáról.⁸² A császár ekkor sem egyenruhában szerepel, hanem öltönyben mássza meg a Kheopsz-piramist.⁸³ Lendületes, gyors mozdulattal – némi segítséggel – tart felfelé, sportos-fiatalos uralkodó benyomását keltve, aki messze leelőzi kísérőit: „A fejedelem egész könnyedén ugrott le paripájáról s egy beduin segítségével tíz percz alatt fönn állt a pyramisok csucsán. Kisérete követte úgy, a hogy képes volt s csak is Beust mondott le azon látvány élvezetéről, mely a csü-

⁷⁹ Christiane WOLF: Representing constitutional Monarchy in late nineteenth and early twentieth-century Britain, Germany, and Austria. In: Laurence COLE-Daniel L. UNOWSKY (eds.): *The Limits of Loyalty. Imperial Symbolism, Popular Allegiances, and State Patriotism in the Late Habsburg Monarchy*. Berghahn, New York–Oxford, 2009. 214.

⁸⁰ A külügyeket a császár és külügyminisztere irányította az abszolutizmus idején bevett módon. SOMOGYI Éva: Ferenc József. I. m. 269. Ugyanakkor a külügyi apparátusban megjelentek 1867 után a magyar hivatalnokok, egyrészt azért, mert szükség volt magyarul tudókra, másrészt Andrássy határozott szándéka volt, hogy megnyerje a kiegyezésnek a magyar közvéleményt, s ehhez ezt is egy eszköznnek tartotta. SOMOGYI Éva: *Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői, 1867–1914*. MTA BTK TI, Budapest, 2017. 75–92.

⁸¹ *Vasárnapi Ujság*, 1867. december 1. 588.

⁸² Az 1869. november 15-i indulásról tudósít: *Pesti Napló*, 1869. november 17. 3.

⁸³ Ugyanazt a rajzot közölte mindkét lap: *Vasárnapi Ujság*, 1870. január 16. 33.; *Magyarország és a Nagyvilág*, 1870. január 9. 22.

cson kinálkozik, s mely – szerinte – a vele járó fáradalmmal sehogy sem ér föl.”⁸⁴ Az uralkodó meghódította a piramisokat, méghozzá könnyedén, azt üzenve, hogy mindenre képes. Nem véletlenül foglalkoztatta az illusztrált sajtót a király keleti útja: korábban nem (ma már tudjuk, később sem) vállalkozott ilyen távoli és hosszú utazásra.⁸⁵ Keleti útjáról még egy fénykép után készült rajzot publikáltak a *Magyarország és a Nagyvilág*ban. A Nilus partján fekvő alkirályi palota előtt készült csoportképen a király ül középen – ismét polgári öltözetben –, kísérete pedig félkörben áll, így egyértelműen az uralkodó van a fókuszban. A fotó nem merev beállítású, Andrassy gróf például lábát keresztbe téve ül, az olvasóra néz (míg az uralkodó kifelé tekint, nincs szemkontaktusa a szemlélővel). A fényképről leírást is közölt a lap: „A fénykép, mely egyedül lapunk számára lett átengedve, felette sikerült. A király kis fekete kalappal fején ül a középponton, előtte Beust gróf államkancellár áll papírt tartva kezében; jobbról alább Andrassy gróf miniszterelnök és Bellegarde gróf szárnysegéd ülnek világos nyári öltözetben [...]. A kép háttérét Gheziréh fölséges portaleja képezi, a sikerült compositiót emelve, kiegészítve.”⁸⁶

Ferenc József legközelebb 1874-ben tűnik fel az oroszországi utazását megörökítő képeken (például Szentpéterváron kocsizik), alakja egészen apró, azaz a szemlélőnek el kell hinnie, hogy való-

⁸⁴ *Magyarország és a Nagyvilág*, 1870. január 9. 17. Ferdinand von Beust gróf ekkor a Monarchia külügyminisztere.

⁸⁵ Karl VOCELKA–Martin MUTSCHLECHNER: I. m. 61.

⁸⁶ *Magyarország és a Nagyvilág*, 1870. január 9. 17. A kép egyediségét ekként bizonygatják (valóban nem közölték máshol): „A »Magyarország« című képeslap, mely képközleményeivel is mindig az újabb érdekességeket igyekszik bemutatni, a mai napon egy igen nagy rajzzal lepi meg olvasóit. Ama nagyfényképnek másolata ez, melyet Ó Felsége Kairóban a Ghezireh-kastély lépcsőzetén vettetett föl magáról és környezetéről, s melyet a suezii levelezők különös elismeréssel emlegettek. Az említett képes lap kiadó-igazgatójának sikerült e ritka fénykép egy példányát megszerezni, s azt Bécsben lerajzoltatni. Sokba került, de érdekelni is fog minden olvasót. A csoportozat igen sok személyből áll, s a palota pompája is igen szépen látható.” *Fővárosi Lapok*, 1870. január 9. 25. Megfigyelhetjük, hogy a képközlés mint üzleti stratégia is megjelent már az elemezett periódus elején: az érdekes vizuális anyag vonzza az előfizetőket.

ban őt látja a rajzon.⁸⁷ Az ábrázolás ennek ellenére azt a képzet-társítást erősíti, hogy a király a külpolitika irányítója. 1881-ben az olasz királyi pár bécsi látogatásához kapcsolódik újra külpolitikai jellegű megjelenítés. Ekkor Ferenc József különféle protokolleseményeken vesz részt: fogadja a párt, díszelőadásra mennek az operába, udvari ebédet ad – ezek a későbbiekben is tipikus illusztrációtémák. E reprezentációk célja nem Ferenc József személyének hangsúlyozása, hanem a másik uralkodó(pár) látogatásának a dokumentálása, ami a Monarchia nagyhatalmi helyzetét is prezentálja.⁸⁸

A vizuális anyag a legszorosabb kapcsolatot II. Vilmostal sugallta. 1893-ban például a legtöbb ábrázolás az uralkodóról II. Vilmos kőszegi látogatásán készült (részlet vett a hadgyakorlatokon is) (lásd 4. kép). A vonattal érkezett császárt Ferenc József a rajz szerint öleléssel fogadta.⁸⁹ A hintóba szállást a vasútállomáson már fénykép örökíti meg, azonban alakjaik nehezen azonosíthatók:⁹⁰ kőszegi bevonulásukkor a hintóban minden bizonynyal a két uralkodó ül, de ezt csak sejtethjük.⁹¹ Díszegyenruhás fénykép is készült róluk, miközben tisztelegnek, s a kortárs szo-

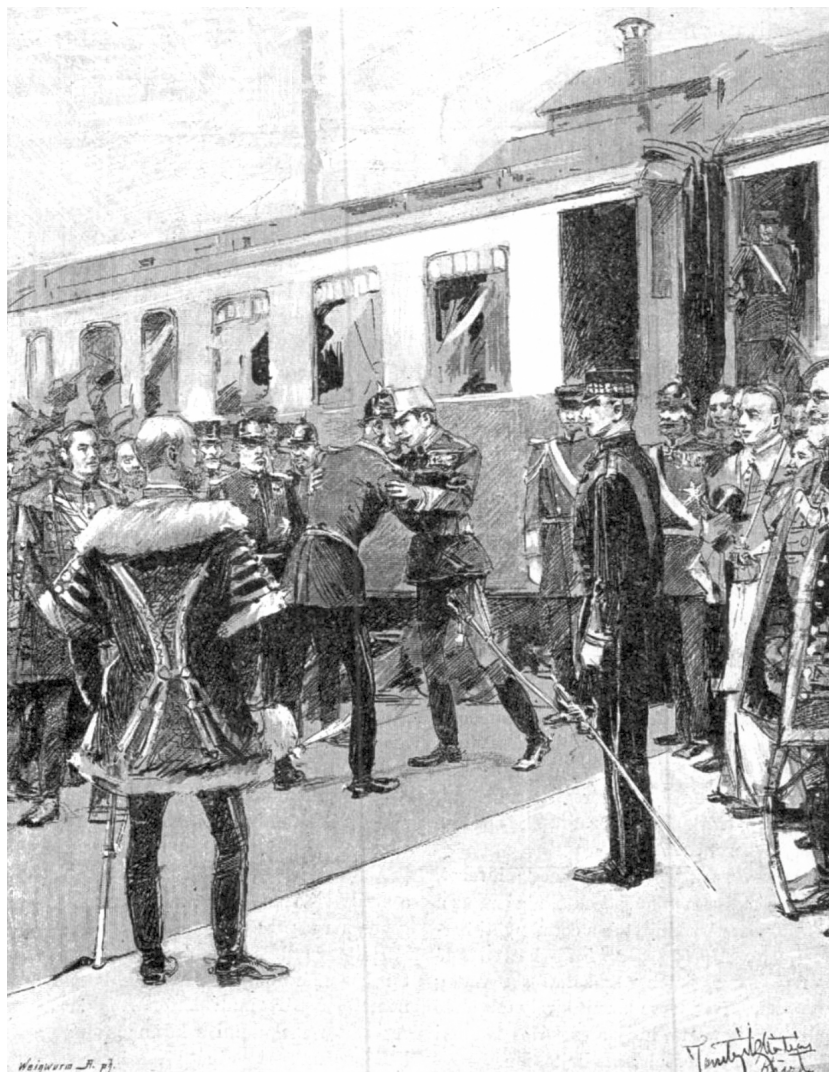
⁸⁷ 1874-ben volt az első alkalom, hogy osztrák császár látogatott az orosz fővárosba (Karl VOCELKA–Martin MUTSCHLECHNER: I. m. 95.), ami növelhette a sajtó érdeklődését. A császár február 13–22-ig tartózkodott Szentpéterváron. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1874. február 22. 106.; *Magyarország és a Nagyvilág*, 1874. március 8. 127. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1874. február 22. 111. 1884-ben szerepel újra az orosz cár: a három császár oroszországi találkozájáról született olyan külpolitikához kapcsolódó kép, amelyen Ferenc József is szerepel. Az orosz ezredek megtekintésekor egymás mellett sétál a három uralkodó kedélyesen beszélgetve, az orosz téli viszonyoknak megfelelően felöltözve, orosz egyenruhában. A császárok vizuális megjelenítésük alapján egyenrangúak, amit a másik, immár beltérben, megbeszélésük alatti pillanatot bemutató rajz is sugall. Egyforma magasak, mindegyikükön díszegyenruha, Ferenc Józsefet osztrák uniformisának fehér kabátja azonban vizuálisan kiemeli. *Vasárnapi Ujság*, 1884. október 12. 652–653.; *Vasárnapi Ujság*, 1884. október 19. 669.

⁸⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1881. november 12. 726.; *Vasárnapi Ujság*, 1881. november 20. 742. Ekkor a belga királyi családot is fogadta Ferenc József, mivel Rudolf trónörökös jegyese, Stefánia ebből a családból származott: *Magyarország és a Nagyvilág*, 1881. május 22. 325.

⁸⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1893. szeptember 24. 649.

⁹⁰ Uo. 653.

⁹¹ *Vasárnapi Ujság*, 1893. október 1. 672.

4. kép. II. Vilmos fogadása a kőszegi vasútállomáson. Forrás: *Vasárnapi Ujság*, 1893. szeptember 24. 649.

kásoknak megfelelően egyenruhát cseréltek.⁹² 1897 központi eseménye – főleg magyar tekintetben – II. Vilmos budapesti és tatai tartózkodása volt, amelyekről jó néhány képet közöltek.⁹³ A két császár megjelenése között erős a kontraszt, másik generációhoz tartoznak: Ferenc József hatvanhét éves, a harmincnyolc éves II. Vilmos a fia lehetne. Az 1900. év képanyagának pedig fontos részét Ferenc József berlini látogatásának rajzai és fotói teszik ki.⁹⁴

Más irányú külpolitikai tapogatódzásra engedhet következni, amikor Ferenc József a brit királyt szívélyes kézfogással üdvözli a pályaúdváron 1903-ban két rajzon, míg egy másikon koccintanak, illetve az operába látogatnak, végül Ferenc József brit egyenruhában ül a lován, nem véletlenül: a brit uralkodó megtette őt a brit hadsereg tábornagyává a *Friss Ujság* beszámolója szerint.⁹⁵ Noha a látogatásról a *Vasárnapi Ujság* nem számolt be, a *Tolnai Világ-Lapja* kifejezetten fontosnak tarthatta a brit–osztrák–magyar kapcsolatokat.⁹⁶ A képek alapján 1906-ban visszarendeződni látszik a külpolitikai irányvonal: hintó-

⁹² *Vasárnapi Ujság*, 1893. szeptember 24. 656.; SOMOGYI Éva: Ferenc József. I. m. 263.

⁹³ *Vasárnapi Ujság*, 1897. szeptember 26. 638.; *Vasárnapi Ujság*, 1897. október 3. 660–661.; *Vasárnapi Ujság*, 1897. október 10. 673.; *Ország-Világ*, 1897. szeptember 26. 615.

⁹⁴ *Ország-Világ*, 1900. május 6. 373.; eseményfotók: *Ország-Világ*, 1900. május 13. 397.; *Vasárnapi Ujság*, 1900. május 13. 309–310.; *Vasárnapi Ujság*, 1900. május 20. 328–329.; *Vasárnapi Ujság*, 1900. június 3. 366.

⁹⁵ *Friss Ujság*, 1903. szeptember 2. 1.; *Tolnai Világ-Lapja*, 1903. szeptember 6. 1.; *Tolnai Világ-Lapja*, 1903. szeptember 27. 1–2.

⁹⁶ A brit királlyal való ismételt találkozása kiemelt eseménynek számított, emlékérem is készült ennek alkalmából, de további látogatásokról is hírt adtak. A brit uralkodóval: *Friss Ujság*, 1907. augusztus 18. 2.; *Tolnai-Világ-Lapja*, 1907. szeptember 1. 1405–1406.; *Vasárnapi Ujság*, 1907. augusztus 25. 683. Emlékérem Ferenc József és VII. Eduárd portréjával: *Tolnai-Világ-Lapja*, 1907. augusztus 18. 1324. Ezt követően a brit uralkodó már nem szerepelt képen, már csak azért sem, mert megszakadtak a brit–osztrák–magyar kapcsolatok. 1909-ben VII. Eduárd még megkísérelte a kapcsolatfelvételt, de ezt Ferenc József elutasította, amit Perlaky „jövátehetetlen ballépés”-nek nevez (már a trianoni békeszerződést követően). A brit uralkodó azt kívánta látogatásaival elérni, hogy a Monarchia távolodjon el Németországtól, sőt csatlakozzon a Németország elleni szövetséghez. PERLAKY Lajos: I. m. 196–197.; Egon Caesar CONTE CORTI–Hans SOKOL: *Kaiser Franz Joseph. Im Abendglanz einer Epoche*. Styria, Wien, 1990. 253–255.

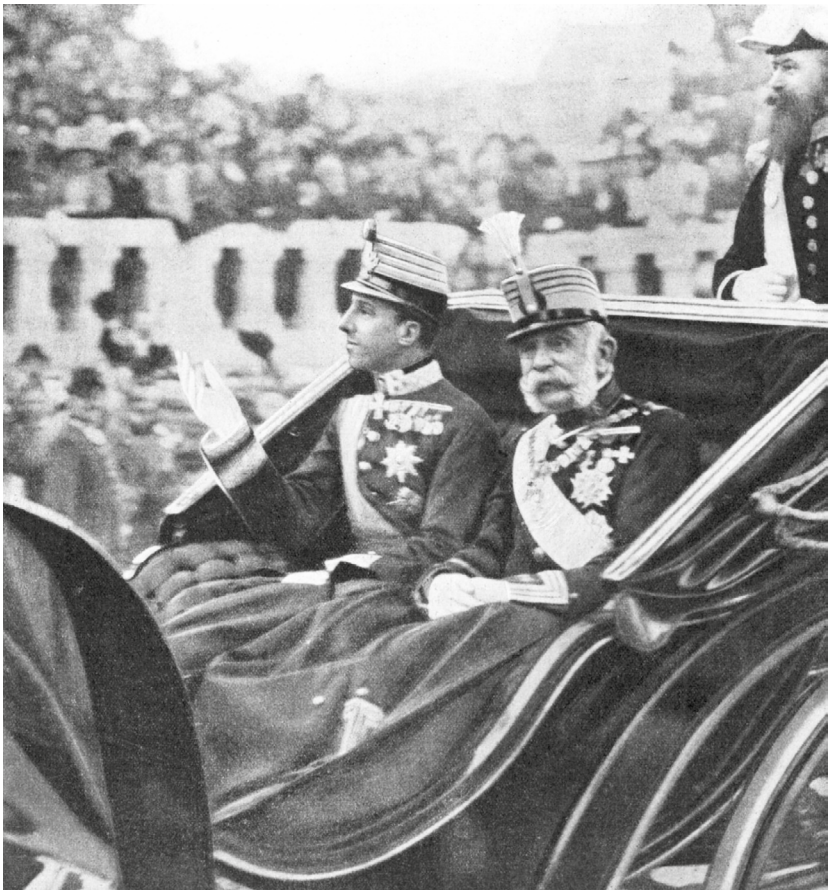
ban vagy a pályaudvaron láthatók német vezetők, illetve a császár.⁹⁷ Az idős Ferenc József és a fiatal II. Vilmos kapcsolatáról és találkozásáról így írtak: „A mi királyunk és a németek daliás császára közötti viszony intimségét eleget hangoztatták a lapok, amelyek megírták, hogy a két császár-király találkozásnál háromszor csókolták és ölelték meg egymást. [...] A két uralkodó benső viszonyát tükrözteti vissza az a kép is, amelyet egy udvari műkedvelő festő lesett el”, s a lap közölte azt. A kép valóban közeli viszonyt fejez ki, a két uralkodó egymáshoz közel ül, beszélgetésük fesztelennek tűnik, alakjaik jól sikerültek (lásd 5. kép).⁹⁸ A diplomáciai eseményekről készült képek azt is alátámasztják, hogy a király idős kora ellenére is aktív.

5. kép. Ferenc József és II. Vilmos tárgyalása Schönbrunnban.
Forrás: *Tolnai Világ-Lapja*, 1906. július 1. 1151.

⁹⁷ *Friss Ujság*, 1906. május 9. 1.; *Friss Ujság*, 1906. június 8. 1.; *Friss Ujság*, 1906. június 9. 1.

⁹⁸ *Tolnai Világ-Lapja*, 1906. július 1. 1150–1151.

6. kép. Ferenc József és XIII. Alfonz spanyol király Budapesten.
Forrás: *Vasárnapi Ujság*, 1908. október 11. 821.

Ennek megfelelően 1908-ban is fogadott külföldi vendégeket az uralkodó Bécsben (főként császárrá koronázásának jubileuma alkalmából) vagy Budapesten. Ekkor a pillanatképek domináltak: az uralkodók gyorsan haladó hintóit igyekeztek a fotográfusok megörökíteni. Ugyan némileg életlen, de közeli kép is született Ferenc Józsefről és vendégéről, XIII. Alfonz spanyol

királyról, aki Budapestre látogatott (lásd 6. kép).⁹⁹ Kifejezetten sok fotó örökítette meg a spanyol látogatást, amire a magyarázatot a *Vasárnapi Ujság* cikke adta meg: „A spanyol királyi pár látogatása ritka esemény, mert hétszáz esztendő óta spanyol királyi sarjadék csak kétszer járt nálunk.”¹⁰⁰ 1912-ben a királyról már csak egyetlen diplomáciai aktus kapcsán készült kép, amikor fogadja a bécsi pályaúdvarton Nikola montenegrói királyt, eddigre már klasszikus, diplomáciai eseményeket jellemző ikonográfiával, kézfogásukat örökítve meg.¹⁰¹ Az utolsó külpolitikai jellegű aktivitást II. Vilmos bécsi vizitjekor egy illusztráció tudatta az olvasókkal: a német császár állva magyaráz, amit Ferenc József a szobájában ülve hallgat.¹⁰²

A Monarchia külügyeinek intézése közben Ferenc József – a kezdeti időszak képeit leszámítva – osztrák egyenruhát visel, a külügyeket császárként – az összbirodalmat megtestesítve – irányítja, s ha esetleg érzékeny is volt a magyar olvasóközönség az osztrák egyenruhás császár képére, közöltek ilyen illusztrációkat (bár eleinte nem nagy számban).¹⁰³

Megfigyelhető, hogy egyáltalán nem publikáltak illusztrációt a király minden külföldi vendégével és minden látogatásáról. Ha pusztán a kiválasztott sajtótermékek Ferenc Józsefet is ábrázoló képeit vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy hosszú éveken

⁹⁹ A spanyol királyi pár Budapesten: *Vasárnapi Ujság*, 1908. október 11. 821–825.; *Tolnai Világlapja*, 1908. október 11. 1613. A német császár és fejedelmek Bécsben – a szokásos vizuális elemekkel: kocsival hajtatnak, a vasútállomáson fénykép készült róluk: *Vasárnapi Ujság*, 1908. május 17. 396–397. A *Friss Ujságnak* nem állhattak rendelkezésre az eseményről időben képek, mivel először Ferenc József portréjával illusztrálva közli a hírt, hogy a német császár Bécsben tartózkodik: *Friss Ujság*, 1908. május 8. 1. A német fejedelmekkel a bécsi pályaúdvarton: *Friss Ujság*, 1908. május 10. 2., 17.

¹⁰⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1908. október 11. 826. Hozzá kell tennünk, Ferenc József és XIII. Alfonz unokatestvérek voltak, ami szintén magyarázhatja a szívélyes fogadtatást.

¹⁰¹ *Friss Ujság*, 1912. június 16. 4. Hasonló képek akkor is születtek, amikor Sándor szerb királlyal találkozott: *Ország-Világ*, 1894. október 21. 703.

¹⁰² *Tolnai Világlapja*, 1914. december 16. 15.

¹⁰³ Osztrák egyenruhában Ferenc József először 1872-ben került az elemzett újságok lapjaira egy portrén: *Magyarország és a Nagyvilág*, 1872. szeptember 8. 426. Ezzel szemben például Ferenc Ferdinánd általában – eseménytípustól függetlenül – osztrák egyenruhában látható.

keresztül mintha semmiféle külpolitikai esemény, diplomáciai látogatás nem történt volna, és az uralkodó sem fogadott volna senkit. A képek azonban így is jól mutatják a Monarchia külpolitikai orientációját, érdeklődését a Balkán-félsziget, illetve a Német Császárság iránt,¹⁰⁴ de jelzik azt is, hogy más irányokban is ápolt kapcsolatokat (például Spanyolországgal), mint ahogy a képek hiánya egy vezetőről a nexusok megszakadását is jelzi. A diplomáciai események kapcsán néhány képtípus vált bevetté, alapvetően nem mutatnak változást a vizuális anyagok e témában: üdvözlés a vasútállomáson, kézfogások, kocszítás, esetleg társasági események (például látogatás az operában). A képeken II. Vilmos hangsúlyosan van jelen, a vele való szövetséget vizuálisan is igyekeztek tudatosítani, erősíteni.

Összegzés

I. Ferenc József az 1860-as évek végén nem gyakran kapott helyet a sajtó képanyagában, s legfőbb hadúrként egyáltalán nem, ráadásul külföldi útjain sem egyenruhában látható. A magyarság számára szimbolikus jelentőségű vagy érdekes eseményekről készült képeket közöltek, egyéb minőségében, más kontextusban – akár magánemberként vagy családjával – nem szerepel. Tudatos vizuális imázsépítést a hetilapok hasábjain ekkor még nem rögzíthetünk, csupán a fontosnak vélt események egy részének képi dokumentálását. Az 1880-as évektől a legfőbb hadúr szerepe válik kiemelkedővé, amit korábban nem reprezentáltak a magyar sajtótermékek. Ezt a pozíciót erősítette, hogy az uralkodó nyilvános szereplésein uniformisban jelent meg, így személye a közös hadsereghez szorosan kapcsolódott vizuálisan is, az emlékezetbe ilyen öltözetben vésődött be. Az

¹⁰⁴ Szarajevóban fogadja a hódolatot: *Tolnai Világlapja*, 1910. június 12. 1329.; *Vasárnapi Ujság*, 1910. június 12. 513. II. Vilmostal: *Tolnai Világlapja*, 1910. október 2. 2241–2242. II. Vilmostal a vadászati kiállításon: *Friss Ujság*, 1910. szeptember 23. 1.; *Vasárnapi Ujság*, 1910. szeptember 25. 810–811. Egy évvel később is találkozik II. Vilmostal: *Tolnai Világlapja*, 1911. április 9. 861.; *Vasárnapi Ujság*, 1911. április 2. 272. Majd 1912-ben: *Vasárnapi Ujság*, 1914. március 29. 241.

1890-es években már az sem keltett valószínűleg különösebb zavart, ha Ferenc Józsefet osztrák egyenruhában kellett ábrázolni. Ekkoriban sokféle kontextusban, szerepkörben tűnik fel a király. Újfajta képtípusokat az 1900-as évek elejéig publikáltak. Élete utolsó bő tíz évében jelenléte a vizuális anyagban hullámzó, amikor egészségügyi állapota nem vagy kevésbé engedte meg a közszerepléseket, érthető módon a képanyagban is ritkábban láthatjuk, s a fényképek egy része csupán korábbi fotók újraközlése, nem aktuális anyag. Ferenc József a róla publikált képeken – habitusának, viselkedésének, szerepfelfogásának megfelelően – kimért, megfontolt, nyugodt, már-már rideg, sohasem gesztikulál, ami például éles ellentétben áll a két világháború közötti vezetők imázsával.

A tanulmány rámutat arra, hogy annak ellenére, hogy a hadsereg és a külpolitika irányítását Ferenc József nem parlamentáris úton végezte, a magyar emlékezetformálók az illusztrált sajtó hasábjain e funkcióinak ellátása közben is feltűntették, sőt igyekeztek pozitív kontextusokat kialakítani ezek köré az őt vitatható szerepekben ábrázoló képek köré. Bár a külpolitikához kapcsolódó képek a Monarchia – s benne Magyarország – külkapcsolatairól árulkodtak, a diplomáciai találkozókról, látogatásokról közölt illusztrációk csak a legfontosabbnak ítélték bemutatására korlátozódtak.

Azt is érdemes kiemelni, hogy Ferenc József nem elszenvedője volt az emlékezetformálásának, hanem aktívan részt vett a folyamatban. A kiegyezés után a „magyar király” imázsának megteremtésében együttműködött, ami a külsőségekben is megnyilvánult (láthattuk, hogy például civil közszereplései alkalmával Magyarországon magyar egyenruhában jelent meg), s itt mindvégig „eljátszotta” az alkotmányos uralkodó tanult szerepét, amit a „közvélemény formálói [...] egységesen méltányoltak”.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Anton HOLZER: I. m. 88.; FÓNAGY Zoltán: I. m. 32., 34.